

АДАПТАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ПРАВА ДО ПОТРЕБ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
вул. Тургенівська, 8-14, 01054, Київ, Україна
E-mail: Liudmila.kupina@gmail.com

Мета: у статті здійснено аналіз ключових положень, які характеризують процес оцінки ефективності норм права. **Методи дослідження:** окрема увага приділена дослідженню методів визначення ефективності норм права. **Результати:** автором проаналізовано можливість застосування різних методологічних підходів, при здійсненні оцінки ефективності норм трудового права. **Обговорення:** при оцінці ефективності дії норм трудового права, як і норм будь-якої іншої галузі, необхідно виявляти об'єктивні фактори, які позитивно або негативно впливають на кінцеві результати правозастосовчої діяльності.

Ключові слова: ефективність правових норм, оцінка ефективності, методи оцінки, методологія трудового права, цілі правових норм, результат правової норми, ефективність законодавства.

Постановка проблеми та її актуальність. Багаторічний інтерес вчених до проблеми оцінки ефективності правових норм сприяв пошукові оптимальних методик та обґрунтування критеріїв визначення ефективності норм права. На сьогодні є потреба зосередити увагу на узагальненні існуючих напрацювань у даній сфері, з метою вироблення об'єктивно і методологічно зваженої системи моніторингу ефективності законодавства на всіх рівнях його застосування.

Під час визначення методів оцінки ефективності правових норм, окремих інститутів права, галузей права та системи права в цілому, варто не забувати про те, що не всі методи є універсальними по відношенню до окремої правової конструкції, і не можуть бути застосовані під час визначення ефективності будь-якого з елементів правової системи держави, будь-то окрема норма права чи інститут права.

Крім того, варто зважати, що особливості функціонування тієї чи іншої галузі права обумовлюють той факт, що не кожен метод може бути застосований при оцінці ефективності окремо взятої галузі права.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання проведення оцінки ефективності норм права, в цілому, та норм трудового права, зокрема, було предметом дослідження С. С. Алексєєва, А. Б. Венгерова, В. В. Глазиріна, С. В. Вишневецької, В. В. Касьянова, В. В. Лапаєвої, І. Ю. Настасяк, Н. М. Оніщенко, Н. А. Розенфельд та ін. Однак, на сьогодні, актуальним залишається питання аналізу існуючих методів оцінки ефективності норм права на предмет можливості їх застосування при визначенні ефективності норм конкретної галузі права, зокрема норм трудового права України.

Мета статті. На підставі аналізу загальних засад здійснення оцінки ефективності норм права, методів такої оцінки робиться спроба визначити ті методи, які можуть бути застосовані при здійсненні оцінки ефективності норм трудового права України.

Виклад основного матеріалу. Ефективність норм трудового права, як і будь-якої іншої галузі права, - проблема не тільки теоретична, а й практична, оскільки саме практичне визначення ефективності норми права дає можливість в подальшому адекватно відреагувати на стан пра-

вовідносин у тій чи іншій сфері та розпочати роботу над удосконаленням їх правового регулювання.

На сьогодні, вирішення питання оцінки ефективності норм трудового права є досить проблематичним, адже при наявності великої кількості окремих розрізнених методів, цілих систем методологічних прийомів оцінки ефективності норм права складно знайти чітку універсальна методику, яка б дозволила спрогнозувати ефективність тієї чи іншої норми трудового права ще на етапі її розробки та прийняття, оцінити реальну ефективність її дії та визначити, які законодавчі кроки слід вчинити для вдосконалення правового регулювання трудових відносин, що підпадають під її дію. Слід відмітити при цьому, що дана проблема є актуальною не лише для України, а й для інших країн СНД, Європи, які зараз перебувають на шляху правового моніторингу законодавства з метою визначення максимально ідеальних норм поведінки суб'єктів права.

Як відзначається в літературі [1, с. 29], спроби вирішити дану проблему робилися вже давно переважно представниками юридичної соціології в Західній Європі. Певний інтерес до вимірювання ефективності правових норм виявляли австрійський юрист Е. Ерліх, французький корпоративіст Е. Ламбер, представник американської реалістичної школи Р. Паунд та ін. Вимірювання ефективності права аналізувалось німецьким юристом-соціологом Т. Гейгером та іншими вченими. Проте, значних успіхів у вирішенні цієї проблеми дослідники так і не досягли, оскільки розглядали ефективність права переважно у якійсь одній площині: або з позицій правозастосування, а не наслідків дії права у реальному житті, або виключно під кутом зору реальних фактів, у відриві від решти соціальних умов життя людини. Так, Е. Ерліх займався соціологічним аналізом судової практики вищих інстанцій, а також договорів, і аналіз дії законів у нього був досить реалістичним. Тобто, головну перевагу він віддавав так званому живому праву, яке вважав осьовим поняттям. Це призвело навіть до деякого нехтування взаємозв'язку законодавства з внутрішньою логікою права.

Адже цей взаємозв'язок – також живе явище, що потребує соціологічного аналізу.

Пізніше ефективність права оцінювалась на основі критеріїв, що відносилися не стільки до сфери дії закону та фактичної поведінки людини, скільки до правосвідомості суб'єкта, зокрема – до його психологічної сфери, яка характеризується знанням (чи незнанням) права; співвідношенням права та юстиції; правосвідомістю, відмінністю якої від інших форм, явищ свідомості полягає в тому, що вона супроводжується оціночними правовими судженнями і виступає у вигляді почуттів відносно того, яким повинно бути право. Ключовим тут було і праворозуміння суб'єкта, тобто здатність особи, яка може і не мати юридичної освіти, поставити себе на місце правника, законодавця чи судді, і зрозуміти хід їхніх думок, тим самим створити суб'єктивне право – яке стане первинним критерієм ефективності законодавства.

Не зважаючи на той факт, що питання оцінювання ефективності норм права було і є предметом багатьох як теоретичних, так і практичних досліджень, актуальних в часі методик для вивчення та вимірювання ефективності правових норм, так і не було виведено.

Достатньо глибоко дана проблема осмислена російським ученим В. О. Леваневським. Проте результати його дослідження мають швидше теоретико-пізнавальне значення, ніж практичне. На нашу думку, запропоновані ним математичні моделі, конструкції, алгебраїчні формули можуть викликати інтерес більше у фахівців з галузі точних наук, ніж гуманітаріїв-юристів. Разом з тим, у методологічному плані, дослідження В. О. Леваневського мають неабияке значення, оскільки моделювання – це справді значний резерв вдосконалення методики вивчення не лише ефективності законодавства, а й багатьох інших проблем правознавства [1, с. 27].

Нині, при дослідженні ефективності правових норм науковцями [2, с. 15-16] методологічно пропонується виділяти наступні етапи, які, на нашу думку, цілком можуть бути застосовані до визначення ефективності безпосередньо норм трудового права:

– визначення цілей правових норм: із цілі норми (тобто планованого стану суспільних

відносин, які регулюються нормою) виводиться критерій, за яким пропонується оптимізувати правове регулювання;

– застосування методів і техніки збору та обробки інформації;

– встановлення співвідношення результату й цілі правової норми (тобто фактичного й запланованого стану суспільних відносин). Необхідно встановити кількісні взаємозв'язки і дати кількісну характеристику різноманітних факторів, які впливають на формування показників, що характеризують дію правової норми. На даному етапі дослідження можуть застосовуватись різноманітні методи встановлення вказаного співвідношення, наприклад, кібернетичний підхід у поєднанні зі статистичним моделюванням;

– змістове тлумачення результатів дослідження, направлене на вироблення рекомендацій по вдосконаленню дії правових норм (їх зміні, доповненню, скасуванню).

Під час визначення методів оцінки ефективності правових норм, їх груп, систем, галузей права та системи права в цілому варто не забувати про те, що не всі методи є універсальними, і не можуть бути застосовані під час визначення ефективності будь-якого з елементів правової системи держави, будь-то окрема норм права чи інститут права. На цьому наголошують В.М.Кудрявцев, В.І.Нікіпінський, І.С.Самощенко, В.В.Глазирін, відзначаючи, що ефективність потужних систем правових настанов, а тим більше ефективність права в цілому, на відміну від ефективності правових норм і їх систем низького рівня, не може бути визначена простими емпіричними методами. Їх ефективність, яка проявляється як загальна тенденція в масі окремих відхилень, визначається лише якісно на основі аналізу суспільно-історичної практики. При цьому неефективність окремих правових норм і їх груп помітно не відображається на ефективності всієї правової системи держави [3, с. 35].

М. М. Черногор [2, с. 131-132] виділяє наступні методи оцінки ефективності дії правових норм при проведенні соціологічних досліджень, які, на нашу думку, можуть бути застосовані як до визначення ефективності правових норм в

цілому, так і до визначення ефективності норм трудового права зокрема:

– опитування громадської думки – включає в себе інтерв'ю, анкетування респондентів, вибраних із загальної сукупності суб'єктів правового регулювання (наприклад, опитування працівників, представників професійних спілок, представників роботодавця, безробітних або інших категорій осіб, чиї права та інтереси регулюються нормою, ефективність якої досліджується) на основі методики ймовірного або квотного відбору; аналіз і узагальнення отриманих даних;

– опитування експертів – включає в себе підбір і опитування спеціалістів, здатних висловити компетентну, професійну думку з питань, які цікавлять дослідників; визначення критеріїв компетентності експертів і ранжування їх відповідей залежно від рівня компетенції; вироблення узагальненої позиції експертів (даний метод, на нашу думку, може бути застосований як на практичному рівні – шляхом опитування експертів-практиків під час проведення конференцій, круглих столів, присвячених тим чи іншим проблемам, реалізації конкретних норм, так і на рівні науки, коли прогноз ефективності або аналіз неефективності норми трудового права може бути сформований відповідним експертом, виходячи з позицій науки, законодавчої техніки та інших суто теоретичних засад);

– фокус-група – включає в себе підготовку сценарію обговорення проблеми в невеликій, але достатньо показовій групі людей, які є рядовими учасниками регульованих суспільних відносин; підбір фокус-групи; проведення обговорення досліджуваних питань та вироблення в процесі такого обговорення узгодженої позиції (наприклад, обговорення проблеми на рівні колективу підприємства при визначенні ефективності локальної норми права, яка регулює ті чи інші питання трудових відносин конкретно на цьому підприємстві);

– застосовуються результати спостереження за процесом реалізації правової норми – особливий вид спостереження як методу збору первинної соціологічної інформації, коли дослідник сам стає учасником досліджуваного ним кола відносин (наприклад, прийняття дослідника на роботу на підприємство, робота на якому підпа-

дає під регулювання норми, ефективність якої досліджується);

– експериментальний аналіз (наприклад у формі ретроспективного природного експерименту – інтерпретації ситуації, яка природно склалась у минулому, в якості експериментальної ситуації). В даному випадку, подія минулого (прийняття правової норми) інтерпретується як введення в дію експериментального фактору. В дослідженнях ефективності дії правової норми такий експеримент може бути застосований в тих випадках, коли на практиці склались і функціонували протягом певного часу різні способи законодавчого регулювання одних і тих самих (або схожих за своєю природою) суспільних відносин. Подібні ситуації виникають при наступних умовах: 1) коли змінилось законодавче регулювання, але об'єкт регулювання суттєвих змін не зазнав; 2) коли подібні суспільні відносини регулюються різними нормами, тобто відмінності в правовому регулюванні, які існують на практиці, не обумовлені різницею в об'єктах регулювання (наприклад, дослідження ефективності локальних норм, які регулюють виплату премії за наслідками роботи підприємства за рік – ефективність норм визначається шляхом визначення показників в роботі, корисного коефіцієнту трудової дії, що в свою чергу, також впливає на показник плинності кадрів до та після введення норми, якою передбачене преміювання, оскільки саме стабільність трудових відносин у даному випадку є одним із показників ефективності введення норми права).

Особливий інтерес викликає метод паралельного експерименту, який може бути використаний при порівнянні ефективності правового регулювання тої чи іншої сфери суспільних відносин, зокрема трудових, в різних адміністративних одиницях однієї держави або в різних державах приблизно одного рівня розвитку суспільних відносин, що досліджуються. Використання даного методу дозволяє визначити оптимальний варіант правового регулювання суспільних відносин, виходячи з досвіду різних адміністративно-територіальних утворень.

Крім методів соціологічних досліджень, різними авторам виділяються також наступні методи дослідження ефективності норм права:

– статистичні методи дослідження - можуть плідно використовуватись під час визначення ефективності норм трудового права. Вони повинні використовуватись у процесі збирання інформації про дії правових норм, що вивчаються (типологізація, цільове узагальнення матеріалів практики правозастосовчих органів), при обговоренні отриманої інформації (групування, ранжирування, кореляційний і континентний аналіз тощо). Заслугує на увагу думка, згідно з якою статистика має велике значення не тільки і не стільки самими цифровими даними, скільки спеціальним методом, що дозволяє знаходити закономірність там, де, на перший погляд ми бачимо випадковість [4, с. 158].

– кібернетичні методи - при вивченні ефективності норм трудового права можна застосувати засоби технічної кібернетики для збирання й оброблення інформації про умови та критерії ефективності правових норм. Так, для аналізу рівня правозастосовчої діяльності, можуть бути застосовані теорія систем, теорія інформації, теорія оптимізації управління тощо. Кібернетичні системи можуть застосовуватись для рахування, збереження інформації тощо. У літературі є свідчення про те, що із загальної кількості правових норм, що відносяться до певного питання, ЕОМ не було знайдено лише 3 %. При пошуку цих норм спеціалістом не було виявлено 53 % норм. При пошуку «вручну» пропусків було приблизно у 13 разів більше, ніж при машинному пошуку [5, с. 123-124];

– математичні методи вимірювання і порівняння. Вивчення ефективності норм трудового права неможливе без виміру тих параметрів, що характеризують їх ефективність і співіснування. Метод виміру полягає у вираженні параметрів ефективності правових норм (умов і критеріїв їх ефективності) у вигляді кількісних величин для порівняння.

Вимір ефективності правових норм може здійснюватися різними шляхами. Так, параметри ефективності норми, що вивчається, можуть бути виражені кількісно, шляхом проведення цільового узагальнення матеріалів правозастосовчої практики і їх подальшого оброблення із застосуванням різного роду математичних методів і теорій (теорія вірогідності тощо).

Як один із можливих способів визначення ефективності правових норм в юридичній літературі рекомендується використовувати обчислення коефіцієнту ефективності та індексів ефективності [6, с. 196].

Цей метод вбачається досить плідним, оскільки дозволить отримати точні результати, які будуть зручними в подальшому застосуванні, однак вимагає вирішення питань, пов'язаних з виведенням математичних формул визначення коефіцієнтів та індексів, які реально можуть бути застосовані в правовій площині.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що досить велика кількість методів для визначення ефективності правових норм може бути адаптована та застосована при оцінці конкретно норм трудового права.

Що стосується практичного боку питання визначення ефективності правових норм, варто відзначити, що особливий інтерес до цієї проблеми приділяє Інститут законодавства Верховної Ради України.

В процесі наукового обґрунтування методів і критеріїв визначення ефективності норм права як співвідношення фактичного результату дії норми і тих соціальних цілей, для досягнення яких вона була прийнята, проводились і фундаментальні наукові і спеціальні прикладні дослідження. У свій час, Інститутом був розроблений проект Методики оцінки економічної пріоритетності розвитку законодавства. Центральною його ідеєю була розробка загальної формули розрахунку пріоритетності як абстрактного законопроекту, так і конкретних проектів законодавчих актів. З часом, ці ідеї стали основою Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII.

Важливо, що проблема результативності і ефективності дії законодавства також є предметом уваги комітетів українського парламенту. Так, за ініціативи Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Інститут займається визначенням показників і мір оцінки ефективності законодавчих актів у контексті практики їх застосування в діяльності державних органів.

Зараз Інститут реалізує масштабний проект, який передбачає виявлення колізій і прогалин законодавчих актів і визначення шляхів їх усунення на основі аналізу правозастосовчої практики і доктринальних позицій.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне відзначити, що, на сьогодні, науковцями досліджено досить широке коло методів визначення ефективності норм права в цілому, однак прогалиною в сучасній науковій думці залишається вироблення актуальних в часі методик для проведення оцінки ефективності норм окремих галузей права, зокрема трудового права України.

У своїх висновках схилиємося до думки, що при визначенні ефективності норм трудового права науковцями та юристами-практиками можуть бути застосовані соціологічні методи дослідження, адже трудове право є тією галуззю права, яка регулює відносини, які є актуальними для кожного члена суспільства, а отже, визначення ефективності норм трудового права може і повинно бути реалізоване на рівні суспільства, з врахуванням інтересів осіб, які виконують трудову функцію, використовують найману працю та тих, хто представляє інтереси як одних, так і інших.

Ефективними в застосуванні можуть бути статистичні та математичні методи, оскільки багато показників, які є показовими при оцінці ефективності норм трудового права, можуть бути виражені в цифровому еквіваленті (наприклад, в числовій, відсотковій формі можуть бути виражені показники звільнень, збільшення обсягів виробництва, кількість травмувань на виробництві тощо, які є наслідком введення в дію тої чи іншої норми трудового права).

Всебічний розвиток науки та техніки на сьогодні веде до того, що при визначенні ефективності норм трудового права, як і будь-якої іншої галузі права, можуть бути застосовані і кібернетичні методи дослідження, наприклад підрахунку тих чи інших показників, що веде до спрощення процесу оцінки та підвищення його об'єктивності, оскільки при передачі процесу оцінки на розсуд ЕОМ зменшується наявність людського фактору неуважності та фізичної неможливості людини з точністю підрахувати ті

чи інші показники при величезному масиві інформації, яку необхідно опрацювати.

Крім того, варто відзначити, що при оцінці ефективності дії норм трудового права, як і норм будь-якої іншої галузі, необхідно виявляти об'єктивні фактори, які позитивно або негативно впливають на кінцеві результати правозастосовчої діяльності. До них відносяться: зміна курсу державного управління в різних сферах, перебудова системи органів, техногенні і природні катастрофи, фінансово-економічні «провали», соціально-політичні конфліктні ситуації.

Література

1. *Авер'янов В. Б.* Законодавство: проблеми ефективності: монографія / В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, В. В. Головченко. – К.: Наукова думка, 1995. – 229 с.

2. *Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики: монография / под ред. Н. Н. Черногора.* – М.: Международный юридический институт, 2010. – 232 с.

3. *Эффективность правовых норм: монография / под ред. В. Н. Кудрявцева.* – М.: Юридическая литература, 1980. – 280 с.

4. *Чугунов В. Е.* О некоторых направлениях применения социологических методов в советской процессуальной науке / В. Е. Чугунов, А. А. Чувилев // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1.

5. *Керимов Д. А.* Опыт использования средств кибернетики для автоматизации информационной службы права / Д. А. Керимов, И. Ф. Покровский // Вестник Ленинградского университета. Сер. философии, экономики, права. – Ленинград, 1964. – Вып. 1.

6. *Петров И. Н.* Способы сравнения и измерения эффективности правовых норм /

И. Н. Петров // Ученые записки ВНИИСЗ. – Москва, 1973. – Вып. 2.

7. *Вишновецька С. В.* Методологія науки трудового права: монографія / С. В. Вишновецька. – К.: Ніка-Центр, 2014. – 332 с.

References

1. *Aver'janov V. B.* Zakonodavstvo: problemy efektyvnosti: monografija / V. B. Aver'janov, S. V. Bobrovnyk, V. V. Golovchenko. – K.: Naukova dumka, 1995. – 229 s.

2. *Pravovoj monitoring: aktual'nye problemy teorii i praktiki: monografija / pod red. N. N. Chernogora.* – M.: Mezhdunarodnyj juridicheskij institut, 2010. – 232 s.

3. *Effektyvnost' pravovyh norm: monografija / pod red. V. N. Kudrjavceva.* – M.: Jurydycheskaja lyteratura, 1980. – 280 s.

4. *Chugunov V. E.* O nekotoryh napravlenyah prymerenija socyologicheskyyh metodov v sovetskoj processual'noj nauke / V. E. Chugunov, A. A. Chuvylev // Problemy socyologyyu prava. – Vil'njus, 1970. – Vyp. 1.

5. *Kerimov D. A.* Opyt yspol'zovanyja sredstv kybernetyky dlja avtomatyzacyu informacyonnoj sluzhby prava / D. A. Kerimov, Y. F. Pokrovskij // Vestnyk Leningradskogo universiteta. Ser. filosofii, ekonomiki, prava. – Leningrad, 1964. – Vyp. 1.

6. *Petrov I. N.* Sposoby sravnenija i izmerenija effektivnosti pravovyh norm / I. N. Petrov // Uchenye zapiski VNIISZ. – Moskva, 1973. – Vyp. 2.

7. *Vyshnovec'ka S. V.* Metodologija nauky trudovogo prava: monografija / S. V. Vyshnovec'ka. – K.: Nika-Centr, 2014. – 332 s.

**АДАПТАЦИЯ ОБЩИХ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ НОРМ ПРАВА
К ПОТРЕБНОСТЯМ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НОРМ ТРУДОВОГО
ПРАВА УКРАИНЫ**

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова
ул. Тургеневская, 8-14, 01054, Киев, Украина
E-mail: Liudmila.kupina@gmail.com

Цель: в статье проведен анализ ключевых положений, характеризующих процесс оценки эффективности норм права. **Методы исследования:** особое внимание уделено исследованию методов определения эффективности норм права. **Результаты:** автором также проанализированы возможности применения различных методологических подходов, при оценке эффективности норм трудового права. **Обсуждение:** при оценке эффективности действия норм трудового права, как и норм иной отрасли права следует устанавливать объективные факторы, которые позитивно либо негативно действуют на конечные результаты правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: эффективность правовых норм, оценка эффективности, методы оценки, методология трудового права, цели правовых норм, результат правовой нормы, эффективность законодательства.

L. Kupina

**THE ADAPTATION OF THE GENERAL ASSESSMENT METHODS OF EFFICIENCY OF
LEGAL NORMS TO THE NECESSITY OF DETERMINING THE EFFECTIVENESS OF THE
NORMS OF THE LABOR LAW OF UKRAINE**

National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov
Turgenevskaya str., 8-14, 01054, Kyiv, Ukraine
E-mail: Liudmila.kupina@gmail.com

The aim: the article deals with analysis of the major provisions which are characterized the efficiency of legal norms. **The methods of the research:** the main attention is paid to research the method of efficiency of legal norms. **Results:** furthermore, the author considered the facilities of applying various methodological approaches in making an assessment of labor law. **Discussion:** when evaluating the effectiveness of the rules of labor law, as well as the norms of another branch of law, objective factors should be established that positively or negatively influence the final results of law enforcement activities.

Keywords: efficiency of legal norms, assessment of efficiency, estimation method, legal method of labor law, purpose of legal norms, result of legal norms, effectiveness of legislation.